

УДК 373.3 : 37.011.31

Пріма Р.М.

доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки

**ПРОБЛЕМА АДАПТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА
У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ
МОБІЛЬНОСТІ**

Анотація. Висвітлюється проблема адаптивності майбутнього педагога, пов'язана з процесом професіоналізації особистості фахівця, кінцевою метою якого є формування комплексу значущих якостей, з-поміж яких виокремлюється професійна мобільність. Уточнюється термінологічне трактування адаптивності через порівняння з поняттями «адаптація», «адаптованість». Акцентується на тому, що основна роль у розвитку адаптивності майбутнього педагога у контексті професіоналізації належить процесам самопізнання, саморегуляції - особистісній адаптації.

Ключові слова: професіоналізація, адаптація, адаптивність, адаптованість, професійна мобільність, особистісна адаптивність.

Аннотация. Прима Р.Н. Проблема адаптивности будущего педагога в контексте формирования его профессиональной мобильности. Освещается проблема адаптивности будущего педагога, связанная с процессом профессионализации личности специалиста, конечной целью которого является формирование комплекса значимых качеств, среди которых выделяется профессиональная мобильность. Уточняется терминологическое трактование адаптивности в сравнении с понятиями «адаптация», «адаптивность». Акцентируется на том, что основная роль в развитии адаптивности будущего педагога в контексте профессионализации

принадлежит процессам самопознания, саморегуляции – личностной адаптации.

Ключевые слова: *профессионализация, адаптация, адаптивность, адаптированность, профессиональная мобильность, личностная адаптивность.*

Annotation. *Prima R.M. A problem of adaptability of a future teacher in the context is forming of professional mobility . The article deals with the problem of adaptation of a future teacher, related to the process of professionalisation of a specialist's personality, the ultimate goal of whose is forming of a meaningful qualities complex, among which professional mobility is distinguished. Terminological interpretation of adaptation is specified through comparing the concepts of «adaptation», «adaptability». Attention is concentrated on a basic role in the development of adaptation of a future teacher in the context of professionalisation, which belongs to the processes of self-knowledge, self-regulation, - to personal adaptation.*

Key words: *professionalisation, adaptation, adaptability, adapted, professional mobility, personal adaptability.*

Постановка наукової проблеми та її значення.

Динамізм соціально-економічних перетворень, стрімка інформатизація суспільства зумовлює зміни освітніх пріоритетів щодо підготовки спеціаліста нового типу – мобільного, компетентного, адаптивного, конкурентноспроможного, що орієнтується у сучасному світі, вільно розпоряджається своєю професійною кваліфікацією, мобільно адаптується до нових умов професійної діяльності, де адаптація є постійною потребою особистості. Зауважимо, однією із визначальних характеристик конкурентноспроможного фахівця є його професійна мобільність, структурними компонентами якої є готовність як сукупність професійно значущих компетенцій і адаптивність, яка визначається «набором» адаптивно важливих особистісних якостей. Акцентуємо увагу на адаптивності, що набуває

особливої значущості в руслі професіоналізації майбутнього професійно мобільного педагога.

Аналіз досліджень показав, що розвиток особистості, її здібностей і адаптивності відбувається у діяльності і під впливом специфічних умов її здійснення (В.Ананьєв, Б.Ломов, С.Рубінштейн, В.Теплов та ін.). Видається необхідним відзначити, що проблема адаптивності (адаптації) є однією із важливих міждисциплінарних проблем, що вивчається у різних сферах діяльності людини: психолого-педагогічній (П.Анохін, Л.Кандилович, О.Леонт'єв, А.Маркова, О.Мороз, І.Шалигіна та ін.); соціально-економічній (Т.Дичев, Б.Турусбеков та ін.); соціально-педагогічній (А.Белкін, Р.Литвак, А.Мудрик, В.Семенов та ін.); професійного самовизначення, професійної спрямованості та компетентності (В.Беспалько, К.Вазіна, Т.Калугіна, В.Сластьонін, А.Усова та ін.). Професійна компонента розглядається при цьому як домінантна у педагогічній науці та практиці, що обумовлено вищезазначеними трансформаційними процесами.

Мета статті: розкрити деякі аспекти проблеми адаптивності як особистісної якості майбутнього мобільного педагога у контексті професіоналізації, формування його професійної мобільності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів.

Процес професійної підготовки визначається нами як динамічний, цілеспрямований, кінцевою метою якого є формування комплексу професійно значущих особистісних якостей, тобто є процесом професіоналізації особистості – професійного розвитку та професійного становлення педагога, генезису особистості у просторі та часі фахової діяльності (Е.Зеєр). Наш досвід показує, що незалежно від того, наскільки якісно цей процес організований, сам по собі він не справляє прямого впливу на професійне становлення майбутнього педагога, якщо його мета не співпадає із внутрішньою позицією студента, його потребами, інтересами, установками й ціннісними орієнтаціями як засобами успішної адаптації.

Для дослідження будь-якого явища і процесу важливе значення має чітке трактування термінології. В руслі означеної нами проблеми це стосується передусім уточнення суті понять «адаптація», «адаптивність», «адаптованість».

У сучасному словнику іншомовних слів термін «адаптація» (від лат. *adaptatio* – пристосування) тлумачиться як :

- 1) пристосування організмів до умов навколишнього середовища;
- 2) переробка тексту для тих, хто починає вивчати іноземну мову, а також для дітей [1, с.22].

Адаптація – це пристосування організму до змінювальних зовнішніх умов із метою найкращого сприйняття стимулів зовнішнього середовища і запобігання надмірним перевантаженням [2].

У соціології, що активно застосовує термін «адаптація» він витлумачується як пристосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії [3, с. 6].

У педагогічній науці, на нашу думку, наявна тенденція однобічного розгляду поняття «адаптація», здебільшого у контексті процесів навчання і виховання особистості (учня, студента) як перебудова пізнавальної, мотиваційної та емоційно-вольової сфер особистості при переході в іншу площину навчально-виховного процесу [4, с.8].

Крізь призму означеної позиції у дослідженнях Д.Богоявленської, Ю.Кулюткіна, Н.Милославової підкреслюється залежність адаптації від активності самої особистості у навчанні і вихованні.

Існує думка (С.Басовська), що адаптація – це процес взаємодії особистості і середовища, який розгортається у вигляді пошукової (інтелектуальної) активності, котра сприяє перетворенню середовища відповідно до нових умов і цілей діяльності.

Щодо поняття «адаптивність» і «адаптованість» за відсутності його трактування у довідниковій літературі ми послуговуємося визначеннями такого порядку :

- адаптивність – це реальні й потенційні можливості особистості виробляти адекватні умовам способи поведінки і діяльності на основі властивих їй психічних якостей (В.Натаров) [5];
- адаптивність – це розвиток здатності до адаптації майбутнього педагога в умовах виробничої та соціальної ситуації, що змінюється (В.Сластьонін);
- адаптованість – ступінь співвіднесення індивідуально-психологічних (адаптивних) можливостей людини (суб'єкта адаптації) нормативним вимогам діяльності у певних умовах (В.Александров).

За такого підходу адаптивність правомірно розглядати як сформовану здатність особистості до адаптації.

Принагідно зазначимо, що у наукових джерелах відображені два підходи до питання адаптивності студентів: як до одного з *етапів професійної адаптації* і як до *адаптації в умовах навчання у ВНЗ* (О.Анисимова, М.Дворяшина. М.Обозов та ін.).

Зауважимо, у ВНЗ адаптація пов'язана із включенням студентів, учорашніх абітурієнтів, у нові умови життя, що виходять за межі їх звичного образу життя. Причому поняття «адаптація студентів» носить конкретний характер і означає насамперед саме пристосування особистості, особистісних властивостей і якостей до умов конкретного закладу. Акцентується на тому, що адаптація – процес неперервний, коливальний, в основі якого переключення на різноманітні сфери, зокрема: діяльності, спілкування, самосвідомості.

У сфері діяльності студента адаптація означає передусім засвоєння нових видів навчальної діяльності [6, с.198], де головне – пристосування, усвідомлення і освоєння головного виду діяльності – творчості у системі навчання обраного фаху.

У сфері спілкування адаптація також розглядається з боку її розширення, включення як нових видів, так і оригінальних способів його здійснення, що базується на самостійності у виборі мети спілкування.

І нарешті, адаптація, очевидно, включає і своєрідне «звикання», визнання тих необхідних змін, що відбуваються у самосвідомості особистості в процесі освоєння нових видів діяльності і спілкування.

Процес професійної підготовки у контексті вище зазначеного розглядається нами як динамічний, цілеспрямований процес, кінцевою метою якого є формування комплексу значущих якостей особистості, зокрема професійної мобільності майбутнього педагога.

Професійна адаптація розуміється, з одного боку, як процес входження індивіда у професійне середовище, засвоєння професійного досвіду, а, з іншого боку, – процес активної реалізації «накопичувальних» фахових знань, як вибір оптимального поведінкового рішення, що передбачає неперервний професійний саморозвиток. Вочевидь, мова йде про взаємне пристосування людини і професійного середовища, про те, що професійна адаптація носить характер активного процесу, де людина (у нашому розумінні майбутній педагог) не тільки прилаштовується до професії, але й професію прилаштовує до себе, своїх особистісних особливостей, творчо перетворює її відповідно до свого досвіду. Підтвердженням означеної позиції є те, що у сучасній психологічній літературі репрезентується уявлення про професійну адаптацію особистості як про процес, який не закінчується з отриманням диплома про освіту, а тільки починається з цього (Ф.Березін, М.Дмитрієва, А.Маркова та ін.).

Конструктивним вважаємо також розгляд адаптивності як динамічної рівноваги у системі «людина – професійне середовище». При цьому професійне становлення, як і будь-яка інша активність, починається з готовності, мотиваційно-ціннісної настанови як відображення прагнень, мети, ціннісно-правових орієнтацій майбутнього фахівця.

У контексті вищезазначеного відзначаємо наявність двох різних потрактувань професійної адаптації: перше – *вузьке розуміння* – пристосованість до умов нової діяльності чи спеціальності; друге – *широке розуміння*, яке, окрім першого, враховує ще здатність людини до включення у

соціальну структуру взаємодії у сфері професійної діяльності (В.Александров, І.Баєва, Н.Кузьміна та ін.).

Існує думка, що основна роль у розвитку адаптивності майбутнього педагога у контексті професіоналізації належить процесам самопізнання – адекватної самооцінки, «Я образу» (позитивної Я-концепції), саморегуляції тощо (О.Анисимова, І.Кон, В.Столін, В.Сафін та ін.), тобто *особистісній адаптації*.

Погоджуючись із думкою О.Гури, вважаємо, що суб'єктивно особистісна адаптація переживається як усвідомлення цілісності свого «Я», як професійна й особистісна самоактуалізація, прагнення до самовдосконалення. Якщо професійну Я-концепцію людини розглядати як систему чотирьох складових: когнітивна складова суб'єкта (Я-образ), емоційно-оцінна складова особистості (Я-ставлення), поведінкова складова індивідуальності (Я-вчинок) та спонтанно-креативна складова універсума (Я-духовне), то позитивну професійну Я-концепцію можна прирівняти до позитивного образу власного професійного Я, позитивного ставлення до себе як до професіонала, самоповаги, відчуття власної професійної цінності, й, нарешті, до самореалізації духовного Я особистості як вершин проживання універсумної єдності із Всесвітом... [7, с.103].

Додамо також, що професійна адаптація є складним феноменом, який здебільшого відображений у двох формах:

- 1) професійна адаптація як процес (ті зміни, що відбуваються з людиною у нових професійних умовах);
- 2) професійна адаптація (адаптованість) як результат цих змін.

Окреслені позиції потребують пояснення у руслі досліджуваної проблеми. На думку науковців (С.Артемов, Н.Будякіна, Т.Вершиніна, О.Гура), професійна адаптація як процес охоплює тривалий професійний шлях розвитку особистості майбутнього фахівця, який умовно поділяється на декілька періодів:

- попередній – профорієнтаційний;

- підготовчий – період професійного навчання особистості за визначеною спеціальністю;
- основний – період початку реальної професійної діяльності [7].

Слід відзначити, що у кожному із зазначених періодів домінують певні адаптаційні фази. Зокрема, перший (попередній, профорієнтаційний) період як найскладніший етап у житті особистості характеризується різким зростанням напруженості, гострим реагуванням на зміни на фізіологічному та психологічному рівнях, що негативно впливає на психічний стан людини і є свідченням дезадаптації. Дезадаптація (від фр. des – префікс, що означає «знищення», «видалення», «відсутність» чи спотворення чогось [1,с.167] + adaptatio – пристосування) буквально означає відсутність пристосування, процес дисгармонійного розвитку особистості, за якого виникає протиріччя між вимогами нової ситуації та можливостями особистості, що якраз і є джерелом психічного напруження, внутрішнього дискомфорту тощо. Такий стан учені називають дезадаптованістю, властивій практично кожній людині, що потрапляє у нові особистісні й професійні умови життєдіяльності.

Наступний період професійної адаптації, за твердженням науковців (О.Гура, В.Петровський та ін.), характеризується фазою неадаптованості – більшою чи меншою мірою усвідомленої невідповідності між вимогами професійної діяльності та можливостями майбутнього (молодого) фахівця, що породжує амбівалентні (суперечливі) почуття й оцінки . Нам імпонує позиція В.Петровського щодо визначення неадаптивності джерелом динаміки діяльності особистості, що є важливим у контексті формування професійної мобільності майбутнього педагога і, водночас, домінантним у процесі його професіоналізації. Дослідник відзначає, що неадаптивність виступає в якості особливого мотиву, що спрямовує розвиток особистості і виявляється у надситуативній активності – специфічній привабливості дій із заздальгідь невизначеним рішенням [8].

І нарешті останній (основний) період професійної адаптації особистості є досягненням власне професійної адаптованості особистостю – відносною

гармонійності між професійними можливостями особистості, її професійними намірами та вимогами професійної діяльності, професійного середовища. Відтак, критерієм професійної адаптивності майбутнього учителя, на думку О.Солодухової, є його суб'єктивне ставлення до професійно-педагогічної діяльності, що складається із :

1) *задоволення власною професійною діяльністю* (самим процесом професійної діяльності, що спричиняється відповідністю індивідуально-психологічних та професійних особливостей суб'єкта тим вимогам, які висуває професія; її результатами; психологічним мікрокліматом у колективі тощо);

2) *усвідомлення суспільного престижу професії;*

3) *відносного задоволення рівнем оплати праці;*

4) *професійної стійкості*, яка характеризує «закріплення» педагога в межах даної професійної групи, як намір працювати за обраним фахом [9].

Висновки. Таким чином , адаптивність майбутнього педагога правомірно розглядати своєрідним педагогічним ресурсом, що, по-перше, впливає на подальше формування його особистості, по-друге, забезпечує можливість ефективно реалізувати свою професійну діяльність.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з вивченням проблем збагачення досвіду творчої педагогічної діяльності майбутнього педагога як засобу активізації його адаптаційної та професійної мобільності.

Література

1. Сучасний словник іншомовних слів / [уклад. Нечволод Л.І.]. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768с.
2. Педагогика: уч. пособие / [под ред. В.А.Сластенина, И.Ф.Исаева, А.И.Мищенко]. – М.: Школа-Пресс , 2000. –512с.
3. Современный словарь по психологии [сост. Юрчук В.В.]. – Мн.: Элайда. – 2000. – 704с.
4. Современный словарь по педагогике [сост. Рапацевич Е.С.]. – Мн.: Современное слово, 2001. – 928с.

5. Натаров В.И. Адаптивность и её развитие у студентов в процессе совмещенной производственно-учебной деятельности: автореферат дисс. на соискание науч. степени канд. псих. наук.: спец.: 19.00.00 «Психологические науки» / В. И. Натаров. – ЛГУ, 1988. – 18с.
6. Леонтьев А. М. Деятельность. Сознание. Личность / А.М.Леонтьев. – М.: Политиздат, 1997. – 304 с.
7. Педагогіка вищої школи : вступ до спеціальності: навчальний посібник / [уклад. Гура О.І.]. – К.: Центр навч. літ-ри, 2005. – 224с.
8. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности / В.А.Петровский. – М. : ТОО « Горбунок », 1992. – 242с.
9. Солодухова О.Г. Становлення особистості вчителя у процесі професійної адаптації / О.Г.Солодухова. – Донецьк : Лебідь, 1996. –193с.